

"לא ספורט לשם ספורט" גיבורי ספורט בתקופת היישוב

אודי (יהודה) נרמי

Not Just Sport for Sport's Sake: Sports Heroes During The Yishuv Period

Udi (Yehuda) Carmi, Tel-Hai Academic College

כתיבה: פרופ' אודי (יהודה) כרמי, המכללה האקדמית תל-חי

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: תמי ישראלי

עורכת טקסט ולשון: עדי רופא

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: אורית לידרמן

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבז-לוביש, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,

נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

תמונות עטיפה: קדמית - יהודית דויטש הספל. באדיבות ארכיון מכבי ע"ש יוסף יקותיאל.

אחורית - עליזה וירץ ורבלובסקי עם תלמידותיה מבית הספר עומריה, ירושלים 1951.

פוטו ציון, באדיבות משפחת וירץ ורבלובסקי.

מסת"ב: 7-238-530-965-978

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר ששולב

בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות.

אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן במהדורות הבאות.

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשפ"ה/2025

טל': 03-6901428 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: דפוס הניצחון

תוכן העניינים

5	מבוא
11	פרק ראשון מלמטה למעלה - מבט על גיבורי ספורט
11	גיבורי ספורט (sport heroes)
15	מיקרו-היסטוריה בחקר הספורט
18	סיכום
21	פרק שני לומק - "הספורטאי עם אמת הבניין"
21	מבוא
21	סלילת כבישים והקמת בניינים באתוס הציוני
26	"לומק היה לכדורגל הארץ-ישראלי מה שברודי היה לכדורסל הישראלי"
30	עיצובה של דמות מופת: "הספורטאי עם אמת הבניין"
36	סיכום
	פרק שלישי אמיל - "סתם שלאגט זיך"?! יהודים, בריטים וערבים בזירת האגרוף
39	מבוא
42	מפגשי ספורט בין יהודים לבריטים - בין אחווה לעוינות
46	"בא כוח היישוב העברי"
51	"תן לו! תן לו!", מוחמד נאגיב בגן רינה
54	סיכום
57	פרק רביעי וולטר פרנקל - פורסט גאמפ העברי
57	מבוא
59	ריצת המרתון
66	משחקי אסיה המערבית
72	סיוע למעפילים לא חוקיים
75	סיכום
79	פרק חמישי יהודית דויטש - השחיינית שאמרה "לא" להיטלר
79	מבוא
80	סערה בבריקה

83.....	קבלת הפנים לגיבורת היישוב
85.....	"זוהי בגידה, וגורלם בשורותינו נחרץ"
88.....	דיון בנושא ההשתתפות במשחקים
91.....	סיכום

פרק שישי יוסף פלם - "ויכולתי לשונא יהודים, אי שם בהרים", טיול ומאבק	
93.....	בשודד ערבי בשלוש גרסאות
93.....	מבוא
94.....	זיכרון קולקטיבי, סיפור וסיפר (נרטיב)
96.....	מיתוסים ציוניים
98.....	יוסף פלם - הסייר, הלוחם והספורטאי
102.....	סיכום

פרק שביעי עליזה וירץ - "מלחמה על המים והימים", המפעל הלאומי של	
107.....	צליחת הכנרת
107.....	מבוא
109.....	דמות מופת - עליזה וירץ
111.....	"כיצד צלחתי את הכנרת"
113.....	"הוד הכנרת, יופי הטבע והמאמץ הספורטיבי במימיה"
115.....	"המלחמה על המים והימים"
117.....	"גדול המפעלים הספורטיביים העממיים בארצנו"
120.....	"בושו לכם צולחי הכנרת"
122.....	סיכום

פרק שמיני אברהם שניאור - Haven't the Jewish people suffered enough, מיתוס 'העולם כולו נגדנו': הכדורסל במקרה בוחן	
127.....	מבוא
128.....	מיתוס 'העולם כולו נגדנו'
130.....	תפקידו הייצוגי של הספורט בעשור הראשון
135.....	'מפלצות אדם'
139.....	"בלב שותת דם קראתי כיצד הרסו אותנו הגבוהים"
142.....	סיכום

145.....	סיכום
----------	-------

149.....	מקורות
----------	--------

מבוא

בספר חזק, שיצא לאור בשנת 1953 (אבירם ואח', תשי"ג), מופיע ציטוט של אלוף העולם בשחמט, היהודי עמנואל לאסקר (החזיק בתואר בשנים 1894-1921), מתוך הרצאתו בשנת 1940 בניו-יורק:

קווי האופי המיוחדים, תכונות נפשם של בני ישראל, העשירו את המשחק והעמיקוהו והוסיפו לו נופך של חן מחשבתי שלא היה כדוגמתו. היהודי המאומן בסוגיות החמורות של הגמרא, הנוטה לחקרנות ולפלפול - מכניס כל פעם איזו תחבולה מיוחדת ושנונה בשחמט. היהודי מטבעו אינו איש מלחמה, ולכן אין לו עניין לחבול ביריב; אולם בהגנה מגלה היהודי אמנות שאינה שכיחה אצל יריבו. קו אופייני זה במשחק השחמט מקורו באופי הלאומי של כל בן ישראל: ניסיונות ההגנה על חייו ועל משפחתו ועל קיומו בארצות פזוריו במשך מאות בשנים - סיגלו ליהודי את התכונה הנפלאה הזאת [...] לכן המצאותיו של היהודי בהתגוננות מפליאות ממש. גם דרך הגנתו היא ישראלית-לאומית בהחלט: מחושבת, ועם זה ממריאה שחקים בדמיונה. (אבירם ואח', תשי"ג, עמ' 362)

כך הסביר לאסקר את הישגיהם של יהודים בשחמט ואת היותו אלוף העולם במשך 27 שנים רצופות. ייחוס של הישגים בספורט למוצא אתני ולעמיות אינו המצאה יהודית. הספורט משמש כאתר שדרכו מסופר הנרטיב של האומה ומהווה מרכיב חשוב בקהילות לאומיות מדומיינות. הוא נותן ביטוי לזהות הלאומית ובאמצעותו מתגלמים רעיונותיה. יעלה להב-רז (תשס"ט) טוענת שהספורט מבנה שדה של משמעויות וסמלים הכרוכים בחיי האומה. ואכן, כמעט כל עם מבנה את זהותו הספורטיבית ומייחס את הישגיו למאפיינים האתניים הייחודיים לו. האנתרופולוג כריסטיאן ברומברגר (Bromberger, 1995), שחקר את ענף הכדורגל, טוען כי סגנון המשחק הוא דרך חשובה לבניית זהויות לאומיות. הסגנון אינו קשור בהכרח להישגים הספורטיביים, אלא משקף דימוי סטריאוטיפי הנובע מן ההקשר התרבותי. לדוגמה, הכדורגל הגרמני מתואר כ"כדורגל פרוסי", משום שיש בו משמעת טקטית רבה במיוחד, אגרסיביות וארגון מוקפד. המאפיינים האלה נחשבים כבעלי משקל בתרבות הגרמנית, והם "מושאלים" לכדורגל. גם אומות אחרות השליכו דימויים וסטריאוטיפים תרבותיים על סגנון המשחק של הנבחרות הלאומיות

שלהן: סגנון המשחק האיטלקי נתפס כמטפורה של "דרך החיים האיטלקית", המאופיינת במאזן בין שחקני ההגנה לשחקני ההתקפה המסמלים את שני הקצוות של הנפש הלאומית האיטלקית - נטייה לחוסר ארגון ולחוסר הכנה משולבת בנטייה ליצירתיות ולעבודת צוות. סגנון הכדורגל הברזילאי, המכונה "כדורגל המזל השמח", משקף את תרבותו של העם הברזילאי: הענקת אשליה של קלילות והעמדת פנים (Marks, 1998). לגיבורי הספורט יש תפקיד מרכזי בהפצת התפיסה הסטריאוטיפית המייחסת את טבע האומה לייצוגים גופניים כגון סגנון משחק, מחוות גוף, טקסים מקדימים ועוד. הם מגלמים את הערכים שהאומה מייחסת לעצמה ואת הדרך שבה היא מבקשת להיתפס באמצעות הצטיינותם במגרש הספורט ומחוצה לו. עליהם מוטלת האחריות לשמש מקור השראה לבני החברה ולמלא את צורכיהם הרוחניים (Jun et al., 2016; Levental & Ben-Amram, 2021).

ספר זה יתמקד בתהליך הגלורפיקציה של גיבורי הספורט יותר מאשר בהישגיהם הספורטיביים. התקופה שבה נדון היא תקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל. ליישוב היהודי בארץ היו גיבורי ספורט נערצים. התחקות אחר גיבורי התקופה תאפשר לשפוך אור על המציאות החברתית בתקופה שבה הם חיו ופעלו, ולהבין מה הם ייצגו עבור החברה היישובית וממה נזעקו 'להציל' אותה. רוב גיבורי הספורט שבהם ידון ספר זה פרשו מפעילות לפני הקמת המדינה, אך המשיכו לשמש דמויות מופת ומקור השראה לדורות הבאים באמצעות שחזור של האירועים שבהם השתתפו, ועיצוב מחדש של התפקיד שמילאו בהם.

לספר זה שלוש מטרות עיקריות. האחת, לתאר את קורותיהם של גיבורי הספורט בתקופה שלפני הקמת המדינה ולעמוד על הישגיהם הספורטיביים; השנייה, להבין את מנגנון ההבניה שלהם כגיבורי ספורט ולהכיר את הערכים שיוחסו להם; והשלישית, ללמוד על המציאות ביישוב מתוך התחקות אחר תרומתם של הגיבורים מחוץ לתחום הספורט. הפרק הראשון מניח תשתית להבנת התפקיד שמילאו גיבורי הספורט ביישוב. הוא ידון במעמדם ובדרך הבנייתם כדמויות מופת, וכן, בשיטת המחקר המכונה מיקרו-היסטוריה, שמאפשרת ללמוד על ההיסטוריה דרך מיקוד המבט בקורותיהם של בני אדם פרטיים. הפרקים הבאים יוקדשו לשבעה גיבורי הספורט: הכדורגלן שמעון "לומק" (רוטנר) לאומי, המתאגרף אמיל עמיאל אבינרי, האתלט וולטר פרנקל, השחינית יהודית דויטש, המתאבק יוסף פלם, השחינית עליזה וירץ והכדורסלן אברהם שניאור.¹

1 אברהם שניאור החל את פעילותו הספורטיבית לפני הקמת המדינה, אך בלט בעיקר בעשור הראשון לקיומה.

כל פרק ידון בגיבור אחר, בפרשנות הייחודית של סיפורו למושג 'הדות השרירים', ובזיקה למציאות החברתית והפוליטית שבה פעל. פרקי הספר מופיעים בסדר כרונולוגי, פחות או יותר, אך הם אינם בנויים נדבך על נדבך. כל פרק עומד בפני עצמו ומתאר מציאות ספציפית שהתחוללה בתקופה מסוימת ובחבל ארץ אחר. אירועי הספורט שבמרכזם הגיבורים ניצבים ישמשו צוהר להתבוננות בחברה היהודית תחת שלטון המנדט הבריטי, ברבדיה השונים, בתרבותה ובתפיסות עולמה. באמצעות הגיבורים אשקף את הלכי הרוח השונים ביישוב היהודי בארץ ישראל ואת התפקיד הלאומי שמילא הספורט.

ארבעה אתגרים עיקריים ניצבו בפניי בעת כתיבת הספר. האתגר האחד הוא הטרמינולוגיה. כותרת המשנה של הספר כוללת את המילים 'גיבורים' ו'ספורט'; מאחר שלא כל גיבורי הספר הוכתרו כ'גיבורים' בזכות הישגיהם בפעילות ספורט תקנית, ארחיב את הגדרת המונח ספורט שהוראתו, לכאורה, מוסכמת על הכול, אך למעשה אינה כה פשוטה כפי שנדמה.

אלן גוטמן מבחין בין שעשוע (play), משחק (game) וספורט (sport). השעשוע מתאפיין בפעילות ספונטנית ובחוסר תכליתיות, המשחק הוא פעילות הכפופה לכללים מחייבים. הגדרת הספורט טומנת בחובה תחרותיות המכוונת אל עבר מטרה סופית, שבירת שיאים, למשל, או במילים אחרות - משחק אשר בסופו יש תגמול (Guttman, 1978). גוטמן טוען שכדי להגדיר פעילות גופנית כספורט עליה לעמוד בתבחינים האלה: חילוניות (פעילות גופנית שאינה מתקיימת במסגרת טקס דתי), אחידות ושוויון (השתתפות הפתוחה לכול ונקודת פתיחה זהה), בירוקרטיה (ארגון ספורט המארגן את הפעילות), מיסוד (כללים כתובים ומעודכנים), התמחות (הפרדה בין צופה לשחקן והתמקצעות בענף ספורט אחד), מדידה והערכה (קריטריונים לניצחון ברורים וידועים מראש) ותיעוד הפעילות (קביעה רשמית של שיאים הניתנים לשבירה) (Guttman, 1994).

שובל ואח' (תשפ"ג) הגדירו את הספורט כך: "בעגה היום-יומית - כל פעילות גופנית. במובן המקצועי - פעילות תחרותית שפותחה בתרבות המערבית, הדורשת שליטה בביצוע מיומנויות מוטוריות. המונח ספורט כולל ענפי ספורט רבים, ולכל אחד מהם כללים ברורים ונורמות המגדירים אותו" (עמ' 264-265). הוועדה המייעצת לתיקון ולעדכון המונח ספורט עבור מנהל הספורט בישראל כללה את הרכיבים הבאים בהגדרתה: (א) פעילות גופנית המלווה במאמץ מנטלי וקוגניטיבי; (ב) מומחיות המכוונת למטרה ברורה ונרכשת בתהליך למידה ארוך טווח; (ג) תחרויות; (ד) חוקי משחק ידועים מראש ומוסכמים, הפרתם כרוכה בענישה;

(ה) מיסוד. הפעילות מתקיימת מטעם ארגונים בעלי מוסדות ניהול ושיפוט ובמתקנים תקניים; (ו) כללים ברורים של ניצחון, הפסד או שוויון (לידור ואח', תשע"ב).

האתגר השני הוא להבין כיצד נוצרו אגדות הספורט ובאיזה אופן עוצבו הגיבורים שעמדו במרכזן. לשם כך עליי 'להבריש את ההיסטוריה נגד כיוון הפרווה', כדברי הפילוסוף וולטר בנימין, ולחלץ את האמיתות החבויות ואת העובדות הפחות הרואיות מהגרסאות השונות שהתפרסמו. ואכן, לעיתים קרובות גיליתי פער בין אגדות הספורט כפי שהתקבעו בזיכרון הקיבוצי לבין האירועים כפי שעלו מהמקורות הארכיוניים. הגרסאות השונות נעות בקלילות בין דמיון למציאות, בין מיתוס לעובדות ובין זיכרון להשכחה. מבחינה זו אין הבדל בין ההבניה שלהן כ'אגדות ספורט' לבין עיצובם המיתולוגי של סיפורים לאומיים אחרים (דהאן ווסרמן, תשס"ז; ווסרמן, תשס"ז). זאת ועוד, גיבורי הספורט הם חלק מחברה, אך הם גם ישויות פרטיות ייחודיות, ובכך הם משקפים את המאבק הנצחי של האדם בכמיהתו לשייכות חברתית-קהילתית מצד אחד ואת חתירתו לחופש ולאינדיבידואליזם מהצד האחר. גיבורי הספורט שלפנינו לכודים בין הספּרה הפרטית לבין הספּרה הלאומית וחווים את המתח התמידי השורר בין הציפייה מהם כמגשימי חזון 'יהדות השרירים' - "לא ספורט לשם הספורט" - לבין שאיפתם להישגים אישיים בתחום הספורט. ספר זה שואף להציגם כבני אנוש שביקשו לעסוק בספורט לשם הספורט.

האתגר השלישי הוא להתמקד בקורותיהם של גיבורי הספורט ולתאר את אירועי הספורט השונים מבלי להיקלע לכתיבה אנקדוטית. חיבור זה שואף להעניק למקרים הפרטיים משמעות חברתית רחבה ולשמש צומת בין הבנת העבר 'מלמטה', המקוטע והאישי, לבין הנרטיב הקנוני של הספורט, שעוצב בהתאמה לאתוס הלאומי.

האתגר הרביעי הוא איתור מקורות ראשוניים עבור המחקר. כל הדמויות שאדון בהן הלכו לעולמן לפני זמן רב. מעטים מהן השאירו לבני משפחותיהן אוספים פרטיים, ספרי זיכרונות או תיעוד אחר. הארכיונים בישראל תרמו חלקית למחקרי זה, והיה עליי לעמול ממושכות בהרכבת חלקי התצרף לתמונה ברורה.

תודות

ספר זה הוא תוצר של מסע ארוך ומפרך בזמן, שבמהלכו התוודעתי לדמויות מופלאות שחיו לפני שנים רבות ולסיפוריהן המרתקים. דמויות אלה ליוו אותי מדי יום בשנים האחרונות, ואני חש סיפוק רב שהצלחתי לנער מעליהן את אבק ההיסטוריה, לחלץ אותן מאלמוניותן ולהציג אותן ואת פועלן לבני זמננו. סיומו המוצלח של המסע התאפשר בזכות עמיתות ועמיתים יקרים, ועל כך אני חב להם תודה והוקרה. אני מבקש לציין את אלה בייחוד: פרופ' רוני לידור, ד"ר חיים קאופמן ופרופ' תמר הגר, שקראו את הטיוטה של הספר ושיתפו אותי במחשבותיהם החכמות. הוצאת הספרים של מכון מופ"ת נתנה לספר אכסניה מכובדת, ועל כך תודות לד"ר תמי ישראלי, ראש ההוצאה לאור והעורכת הראשית, לחני שושתרי, רכזת ההוצאה, לעדי רופא, עורכת הלשון ולאורית לידרמן, המעצבת הגרפית על העצות החכמות ועל הסבלנות הרבה. בלעדיכן ספר זה לא היה יוצא לאור. תודה רבה לספרנית המסורה של מכללת תל-חי דורית דמבוביץ', שטרחה למצוא מקורות רלוונטיים לספר. אני מודה לפנינה דגן, מנהלת הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון הלאומי למצוינות בספורט 'וינגייט', ולרוני דרור, מנהל הארכיון של 'מכבי' ע"ש יוסף יקותיאל. תודה על עצותיכם החכמות ועל התמיכה שהענקתם לי בשעות הנבירה הארוכות בתיקי הארכיון. לבסוף, שלמי תודה לביתי האקדמי המכללה האקדמית תל-חי, ובעיקר לרשות המחקר של המכללה שסייעה לי להוציא את הספר לאור.